

# UZBEKISTAN

## LANGUAGE & CULTURE

TIL VA MADANIYAT

ISSN 2181-922X

2025 Vol. 3

tsuull.uz  
uzlc.tsuull.uz

O'ZBEKISTON

ISSN 2181-922X

# **O‘ZBEKISTON:**

**TIL VA MADANIYAT**

# **UZBEKISTAN:**

**LANGUAGE AND CULTURE**

**2025 Vol. 3**

**tsuull.uz**

**uzlc.tsuull.uz**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

**Bosh muharrir:** Shuhrat Sirojiddinov  
**Bosh muharrir o'rinbosari:** Nozliya Normurodova  
**Mas'ul kotib:** Ozoda Tojiboyeva

### **Tahrir kengashi**

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ulvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinson Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

### **Tahrir hay'ati**

|                                |                                    |
|--------------------------------|------------------------------------|
| Nazef Shahrani (AQSH)          | Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)     |
| Elizabetta Ragagnin (Italiya)  | Timur Xo'jao'g'li (AQSH)           |
| Ahmadali Asqarov (O'zbekiston) | Tanju Seyhan (Turkiya)             |
| Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)    | Xisao Komatsu (Yaponiya)           |
| Akmal Nur (O'zbekiston)        | Alizoda Saidumar (Tojikiston)      |
| Akrom Habibullayev (AQSH)      | Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya) |
| Bahtiyar Aslan (Turkiya)       | Akmal Saidov (O'zbekiston)         |
| Emek Üşenmez (Turkiya)         | Mark Toutant (Fransiya)            |

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

**Email:** uzlangcult@gmail.com

**Website:** www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

**Editor-in-Chief:** Shuhrat Sirojiddinov

**Deputy Editor in Chief:** Nozliya Normurodova

**Executive secretar:** Ozoda Tajibaeva

### Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

### Editorial Committee

|                               |                                   |
|-------------------------------|-----------------------------------|
| Nazif Shahrani (USA)          | Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)     |
| Elisabetta Ragagnin (Italy)   | Timur Kozhaoglu (USA)             |
| Ahmadali Asqarov (Uzbekistan) | Tanju Seyhan (Turkey)             |
| Isa Habibbeyli (Azerbaijan)   | Hisao Komatsu (Japan)             |
| Akmal Nur (Uzbekistan)        | Alizoda Saidumar (Tajikistan)     |
| Akrom Habibullaev (USA)       | Nicholas Kontovas (Great Britain) |
| Bahtiyar Aslan (Turkey)       | Akmal Saidov (Uzbekistan)         |
| Emek Üşenmez (Turkey)         | Marc Toutant (France)             |

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

**Email:** uzlangcult@gmail.com

**Website:** www.uzlc.tsuull.uz

## MUNDARIJA

### Lingvistika

|                                                                                                                              |   |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| <b>Sanixon Ashirboyev, Janat Aymuhambet, Baurjan Sayfullayev</b><br>Turkiy til strukturasi mahalliy ziyolilar talqinida..... | 6 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|

|                                                                                                                                    |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Muhayyo Hakimova, Feruza Rahmatova</b><br>O'zbek tilida metafora va metonimiya shakllanishida milliy<br>tafakkurning o'rni..... | 20 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                                                                                     |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Kuniyuki Noto</b><br>Boshlang'ich darajadagi grammatik qoliplarda yaponcha "iyi" va<br>o'zbekcha "yaxshi"ning qo'llanilishi..... | 36 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                                                                    |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Ma'rufjon Dustmurodov</b><br>Qari Ćor Tigin bitigidagi yoyĳ : t(a)by(a)Ć q(a)n yoyĳ(a)dĳ satri<br>xususida..... | 60 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

### Adabiyotshunoslik

|                                                                                                                          |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Alimuhtar Muhtarov</b><br>Nizami Gencevĳ ve onun "Mahzanĳ'l-esrĳr" Mesnevisinin İncelenmesi,<br>Konusu ve İdeasi..... | 86 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                                |    |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Ozoda Tojiboyeva</b><br>"Favoyid ul-kibar"ning Turkiya nashri xususida..... | 99 |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|

### Sotsiologiya

|                                                                                                |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Fatxulla Abduvaliyev</b><br>Globallashuv jarayonlarining ta'lim migratsiyasiga ta'siri..... | 112 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

**Adabiyotshunoslik**  
**Literature**

**Nizami Gencevî ve onun “Mahzanü'l-esrâr”  
Mesnevisinin İncelenmesi, Konusu ve  
İdeasi**

Alimuhtar Muhtarov<sup>1</sup>

**Özet**

Nizami Gencevî'nin yaşadığı dönemden ve eserlerini kaleme aldığı zamandan bizi 800 yıldan fazla bir süre ayırsa da, onun eserlerinde millî aidiyetine ilişkin değindiği meseleler bugün de güneş kadar parlak, gökyüzü kadar berraktır. Ölmez *Hamse*'sinde millî kimliğiyle birlikte ele aldığı ve açıkladığı her konuya, hangi dönemde kim müdahale ederse etsin, uykusuz gecelerinin ürünü olan bütün mısraları onun milliyetini, mekânını ve dünya görüşünü tahrif etmeye imkân vermemiştir ve vermeyecektir. Çünkü Nizami Gencevî'nin eserlerindeki dinî ve siyasî sınır tanımayan evrensel düşünceler, onun mensubu olduğu Azerbaycan Türk soyunun ve mekân olarak benimsediği Azerbaycan'ın – Gence'nin bu konuda dünyaya seslenişidir.

Nizami Gencevî edebî yaratıcılığa lirik şiirlerle başlamış olsa da, Azerbaycan, Doğu ve Batı edebiyatında mesnevî üstadı olarak tanınmış ve şöhret kazanmıştır. Büyük mütefekkirin mesnevî sahasında üstün bir usta oluşunu hem eserlerinde ihtiva edilen anlamlardan hem de haleflerinin itiraflarından görmekteyiz. “*Sırlar Hazinesi*” Doğu edebiyatında yeni bir sayfa açmıştır. Şairin dinî-felsefî, sosyo-politik ve ahlâkî düşüncelerini ifade eden bu eserde dinî görüşler önemli yer tutsa da, onun ileride kaleme aldığı manzumelerinde gördüğümüz derin hümanist fikirlerin bir dizi temel yönü ilk defa burada ortaya konmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Nizami Gencevî, *Hamse*, *Makhzan al-Asrâr* (*Sırlar Hazinesi*), mesnevî.

<sup>1</sup> Alimukhtar Mukhtarov – Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Gence Bölümü Bilim İşleri Başkan Yardımcısı, Filoloji Bilimleri Doktoru, Doçent.

E-mail: nizamicenter1141@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7117-2163

Alıntı için: Mukhtarov, A. 2025. “Nizami Gencevî ve onun “Mahzanü'l-esrâr” Mesnevisinin İncelenmesi, Konusu ve İdeasi”. *Özbekistan: Dil ve Kültür* 3: 86 – 99.

## Giriş

Nizami Gencevî'nin yaşadığı dönemden, eserlerini kaleme aldığı zamandan bizi 800 yıldan fazla bir süre ayırsa da, onun eserlerinde millî aidiyetle ilgili dile getirdiği hususlar bugün de güneş kadar parlak, gökyüzü kadar açıktır. Ölümsüz “Hamse”sinde, millî kimliğiyle birlikte ele aldığı ve açıkladığı her bir meseleye, hangi dönemde kim tarafından müdahale edilmiş olursa olsun, uykusuz gecelerinin ürünü olan bütün mısraları onun milliyetini, mekânını ve dünya görüşünü tahrif etmeye asla imkân vermemiştir ve vermeyecektir. Zira Nizami Gencevî'nin eserlerinde dinî ve siyasî sınır tanımayan evrensel düşünceler, onun mensup olduğu Azerbaycan Türk kimliğinin ve mekân tuttuğu Azerbaycan'ın—özellikle Gence'nin—dünya ölçeğinde bir hitabıdır.

Büyük şair yalnızca yaşadığı ömür payının değil, ölümünden sonraki dönemlerin de ruhunu, mekânını ve şahsiyetini âdeta bir yol haritası şeklinde belirlemiştir:

نهان مرا آشکارا برند  
ز گنجہ است اگر تا بخارا برند

“Benim gizliliklerimi açıkça alıp götürseler,  
Onları Buhara'ya kadar taşısalar da, (aslı) Gence'dendir...”  
(Nizami Gencevî, *İskendernâme*, 2011, s. 33).

*İskendernâme* mesnevisinin “Şerefnâme” bölümünde yer alan bu beyit, sekiz asır önce yazılmış olmasına rağmen tarihten günümüze ışık tutan en büyük delillerden biridir.

Daha önce kaleme aldığı *Sırlar Hazinesi* mesnevisinde de büyük mütefekkir, ileri görüşlülükle, henüz yaşadığı dönemde doğma şehri Gence'nin onun adıyla; kendi adının da doğma Gence'siyle bütünleştiğini beyan eder:

بابل من گنجہ هاروت سوز  
زهره من خاطر انجم فرو

“Benim Babilim, Harut'u yakan Gence'dir,  
Benim Zührem, yıldızları aydınlatan hatıramdır...”  
(Nizami Gencevî, *Sırlar Hazinesi*, 2011, s. 60).

Nizami Gencevî, ruhunu yansıttığı bu mısralarda yalnızca mekân kavramından hareket etmez; aynı zamanda mensubu olduğu Azerbaycan Türk kimliğiyle iftihar eder, bununla övünür. Hatta eski ve orta çağlarda Nizami Gencevî'nin adı Gence ile öylesine bütünleşmiş, öylesine uyum sağlamıştır ki, klasik mütefekkirler de çoğu zaman onun adını anmadan, değerli araştırmacı Prof. Nüşabe Araslı'nın da belirttiği gibi, kendisini “Gence üstadı”, “Gence hazinedarı”, “Genceli dâhi” olarak yad etmişlerdir.

Bütün bu tarihî ve çağdaş gerçekliği dikkate alarak Prof. Rüstem Aliyev şöyle yazmaktadır: “Nizami Gencevî’nin ‘olağanüstülüğü’ diye bir şey yoktur; Nizami Gencevî, gerçekliğin dâhiyane bir tezahürüdür. Böylesi bir dâhiliğin tam da Azerbaycan’da, Gence’de ortaya çıkması ise tarihî bir zorunluluktur.”

Azerbaycan halkının yetiştirdiği Nizami Gencevî, adını yalnızca millî edebiyatımızın değil, bütün Doğu kültürünün ebedî sütunlarından biri olarak insanlık tarihine nakşetmiştir. Daha hayattayken eserleri edebî-estetik bir mucize olarak değerlendirilmiş, şairin şiiri özgünlüğüyle seçkinleşmiştir. Nizami, sözün kudretini derinlemesine idrak eden bir sanatkârdır. *Sırlar Hazinesi* eserinde bilgi ve kültürün gelişiminde belli kanunî uyumların hüküm sürdüğünü kaydetmiş ve yaratıcılıkla ilim arasındaki organik bağa dikkat çekmiştir. Onun edebî yenilikleri sonucunda Azerbaycan ve genel olarak Doğu şiiri yeni bir zirveye yükselmiştir. Bu sebeple ondan sonraki nesiller Nizami’yi edebî düşüncenin erişilmez ölçütü olarak kabul etmiş, kendi eserlerini büyük şairin yolunun devamı şeklinde görmüşlerdir.

Büyük düşünür 1141 yılında Gence’de dünyaya gelmiştir. Eserlerine dayanarak kesin olarak söyleyebiliriz ki, ilk eğitimini doğduğu şehir Gence’de almıştır. XII. yüzyılda Gence, Kafkasya’nın en önemli siyasî ve kültürel merkezlerinden biriydi. Burada faaliyet gösteren medreselerde yüksek seviyede dinî ve dünyevî ilimler okutuluyordu. Bu ortam, Nizami’nin bilgi edinmesi ve farklı alanlarda geniş bir dünya görüşü kazanması için elverişli bir zemin hazırlamıştır. *Hamse*’sinde şair kendi adını İlyas, babasının adını Yusuf, dedesinin adını ise Zeki Müeyyed olarak göstermektedir. Araştırmacılar, “Müeyyed”in dedesinin lakabı olduğunu, bu lakabın onun toplumsal itibarının ve yüksek saygısının göstergesi olduğunu düşünmektedir. Şair, eserlerinde yalnızca “Nizami” mahlasını kullanmıştır. Bu mahlas, “nizam-intizamlı söz” yani nazma bağlılık anlamını taşır. Bazı kaynaklarda onun “Nizameddin” veya “Cemaleddin” olarak da anıldığı kaydedilse de, bu hususta Nizami’nin eserlerinde hiçbir delil bulunmamaktadır.

Nizami’nin hayatına dair bilgiler büyük ölçüde onun şiirlerinden öğrenilmektedir. Şair, dayısı Hacı Ömer’i büyük bir saygıyla anmış, onun vefatını hayatında ağır bir kayıp olarak nitelemiştir. *Leylâ ile Mecnun* mesnevisinde betimlenen Selim Amirî karakterinin de şairin dayısına duyduğu sevgiden doğduğu düşünülmektedir. “Hacı” unvanı ise o dönemde devlet görevlilerine, nüfuzlu tüccarlara ve âlimlere verilen bir saygı unvanıydı. Bu sebeple, Hacı Ömer’in Gence’nin toplumsal ve kültürel hayatında önemli bir konuma sahip



aydınlardan biri olduğu tahmin edilmektedir.

Nizami genç yaşlarından şair olarak tanınmış, eserleriyle saray çevrelerinin dikkatini çekmiştir. O, Derbent hâkimi Beybars ibn Müzaffer'e yazdığı şiirlerden dolayı değerli hediyelerle ödüllendirilmiştir. Hâkim, şaire ayrıca Afak adlı bir kadını da hediye etmiş ve Nizami'nin ilk ailesi de bu kadınla kurulmuştur. Onların Muhammed adlı bir oğlu olmuştur (1174). Ancak Nizami “Hüsrev ü Şirin” mesnevisini yazdığı dönemde Afak artık hayatta değildi. Şair, hayatında iki kez daha evlenmesine rağmen Afak'ın hatırasını ömrünün sonuna dek kalbinde yaşatmış, bu kaybın hüznünü şiirlerinde defalarca dile getirmiştir.

Nizami, ömrünün sonuna kadar doğduğu şehir Gence'de yaşamış ve 12 Mart 1209 tarihinde burada vefat etmiştir. Bugün Gence'de onun mezarı üzerinde yükseltelen görkemli türbe, büyük sanatçının azametli hatırasını yaşatmaktadır. Şairin yaratıcılığı yalnızca Azerbaycan edebiyatının değil, aynı zamanda dünya kültürünün de incilerinden sayılmaktadır. Nizami'nin eserleri yüzyıllar boyunca defalarca çeşitli dillere çevrilmiş, büyük tirajlarla yayımlanmıştır. Azerbaycan'da ise onun hatırasına özel bir saygı gösterilmekte, yıldönümleri devlet düzeyinde kutlanmaktadır. Nizami Gencevî'nin 800., 840., 870. ve 880. doğum yıldönümleri geniş kapsamlı şekilde düzenlenmiş, bu etkinliklerde büyük sanatçının edebî ve felsefî mirası her yönüyle incelenmiştir.

Nizami Gencevî, edebî faaliyetlerine lirik şiirlerle başlamış olsa da, Azerbaycan, Doğu ve Batı edebiyatında mesnevi ustası olarak tanınmış ve şöhret kazanmıştır. Büyük düşünürün mesnevi sahasında usta oluşunu hem eserlerindeki anlamlardan hem de haleflerinin itiraflarından görebiliriz. Bu konuda büyük Azerbaycan şairi Essar Tebrizî şöyle yazmaktadır:

“Bilirim ki, İsa nefesli büyük şair Nizami,  
Bu üslupta mühürledi her sözü, her kelâmı” (Muxtarov,  
2021, s. 46).

Essar Tebrizî'nin bu beytini, M. E. Resulzade'nin düşüncelerine istinaden mükemmel şekilde açıklayabiliriz: “Kendisinden daha iyi bir gül ağacı bulamayan şair, ‘güllerini yalnızca kendi ağacından toplamıştır.’ Hiç kimseden ödünç bir şey almamış, gönlü neyi dilemişse, yalnızca onu söylemiştir. ‘Zamiri, yani tabiatı, Meryem ana gibi bakire iken hamile kalmıştır.’ ‘Âşık da, mâşuk da kendisidir.’ Görüldüğü üzere, Essar Tebrizî de ‘İsa nefesli’ ifadesiyle ne büyük

bir anlam gizlemiştir. Bu beytin açıklamasının devamını yine M. E. Resulzade'nin sözlerinde görmekteyiz: 'Söz söyleme büyüünde kemale erdiğinden Nizami, kendisine "gaybın aynası" denilmesiyle övünmektedir. Dili fesahat bakımından İsa mucizesinin sihrine sahiptir. Şiirin suyu onun arığından akmış ve avazı da kendi zamanında yükselmiştir.' Essar Tebrizi devam ederek şöyle yazmaktadır:

"Mesnevide o, eşsiz incelikler yarattı,  
O üstadın mahareti mesneviyi yüceltti.  
O, tefekkür meydanında at oynatırken,  
Felek bile geri kaldı şairden bu meydanda"

(Muxtarov, 2021, s. 46).

Haleflerinin de belirttiği üzere, Nizami Gencevî'ye dünya çapında şöhret kazandıran ölümsüz "Hamse"si olmuşsa da, hiç şüphesiz onun yaratıcılığının temelini lirik divanı teşkil etmiştir. İlk araştırmacıların 20 bin beyit hacminde işaret ettikleri bu divanın maalesef günümüze yalnızca küçük bir kısmı ulaşmıştır.

Bu konuda Halil Rıza Ulutürk şöyle yazmaktadır: "Dahi şairin okuyuculara sunulan şimdilik son 'Lirika' kitabında onun kaleminden çıktığına şüphe olmayan 6 kaside, 135 gazel, 31 rubai ile birkaç kıta ve beyit yer almaktadır. Profesör Rüstem Aliyev'in Rusça sunumunda ise bu 'Lirika' hazineleri biraz daha daraltılmaktadır: 5 kaside, 60 gazel, 2 kıta, 8 rubai. Elbette, Nizami mirasının bütünüyle ortaya çıkarılması uğrunda mücadele devam etmektedir" (Ulutürk, 1988, s. 4-5, *Bədii sözün tanrısı*).

"Nizami divanı, çeşitli dönemlerde Türkiye'de, Orta Asya'da, Safevîlerin saray kütüphanesinde bulunmuş; 'Nüzhetü'l-Mecâlis' yazarı Cemaleddin Halil Şirvanî (XIII. yy.), 'Âsârü'l-bilâd' müellifi Zekeriyya Kazvinî (XIII. yy.), 'Tezkiretü's-şuarâ' yazarı Devletşah Semerkandî (XV. yy.), 'Sefîne-yi Saib' antolojisinin sahibi Saib Tebrizî (XVII. yy.) bu divanı görmüş, ondan söz etmiş, yeri geldikçe örnekler vermişlerdir" (Yusifov, 1968, s. 8). Nizami, "Mahzenü'l-esrar" ("Sırlar Hazinesi") adlı eserinde şöyle yazmaktadır:

İlmsizlikle bayrak açan her sözün –  
Benim sözüm dahi olsa, üstünü çiz.  
Eğer ben söz bahçesini yenilemeseydim,  
Onları şehir şehir göndermezdim.  
Bu tür sözün ayağını bağladı,  
Bütün çevre (ülkeler) elimin altındadır.  
Demek ki, onun kendi sözlerinden de anlaşıldığı üzere, Niza-

mi Gencevî “Sırlar Hazinesi” eserini yazana dek Divan şiirleri, kaside ve gazelleri çevre bölgelere yayılmıştır. Şairin Divanı’nın sonraki akıbeti hakkında kesin bilgi elde edebilmek için birçok meselenin aydınlatılması gereklidir (Allahverdiyeva, 2024, s. 7).

Sevindirici bir durumdur ki, Xəlil Rza Ulutürkün yukarıda vur-guladığı “Nizami mirasının tam olarak ortaya çıkarılması uğrunda ver-ilen mücadele devam etmektedir” tezi günümüzde meyvesini verme-ktedir. Nizami araştırmacısı Zəhra Allahverdiyeva şöyle yazmaktadır: “XXI. yüzyılın başlarında Nizami Gencevî’nin Türkçe *Divan*’ının yaz-ma nüshasının, Mısır Hıdiviye Kütüphanesi’nde Fəxrtaç Şems Vaizi tarafından suretinin elde edilmesinden sonra, bu sorunun araştırıl-ması genişletilmiştir. İran’da Sədyar Vəzifə-Eloğlu, Hüseyn Şərqi Soytürk, Barat Zəncani, Hüseyn Məhəmmədzadə Sadıq; Amerika’da Bağban Kerimi gibi bilim insanları tarafından başlatılan çalışma-lar, Bakü’de de Nizami Xudiyev, Azadə Rüstəmov, Əlyar Səfərli, İsa Həbibbəyli, Vaqif Arzumanlı, Pərviz Kazımi, Sənan İbrahimli ve diğər seçkin bilim insanlarının emekleriyle devam ettirilmiştir.

Şimdiye dek Azərbaycan’da faaliyet gösteren nizamişinas araştırmacılar, bizatihi bizler de, Nizami Gencevî’nin Türkçe *Di-vanı* üzerine yalnızca Sədyar Vəzifə-Eloğlu tarafından yapılan transkripsiyon temelli çalışmalara dayanarak fikir yürütmek zorunda kalmıştık. Yazma nüshanın elimizde bulunmaması sebebiyle bazı kelimelerin ve tamlamaların doğru okunmaması, şiiriyetin bozulması gibi durumlar sağlıklı kanaatlere ulaşmamızı engellemiş, *Divan* üzerinde verimli araştırmalar yapmayı imkânsız kılmıştır.

2023 yılı Aralık ayında Azərbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nın girişimiyle Nizami Gencevî’nin *Divan*’ının Hıdiviye nü-shasının sureti Bakü’ye getirilmiş ve ilgili kurumlar tarafından ince-lenmek üzere Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi’ne gönderilmiştir. AMEA’nın başkanı, akademisyen İsa Həbibbəyli, Nizami Gencevî’nin *Divan*’ının yazma nüshasını değerlendirmek üzere birkaç araştı-rmacı bilim insanına, aralarında bana da olmak üzere, sunmuştur.” (Allahverdiyeva, Z., 2024, s. 7).

Tüm bunlar bir kez daha kanıtlamaktadır ki, Nizami Gencevî *Sırlar Hazinesini* kaleme almadan önce birkaç yıllık bir edebî yol kat etmiştir, “*Sırlar Hazinesi*”, Doğu edebiyatında yeni bir sayfa açmıştır. Şairin dinî-felsefî, toplumsal-siyasal ve ahlaki düşüncelerini ifade eden bu eserde dinî görüşler önemli bir yer tutsa da, onun sonraki mesnevilerinde görülen derin hümanist fikirlerin temel yönleri ilk kez burada ortaya konmuştur (Araslı, H., 1981, s. 12).

Nitekim Prof. Rüstəm Əliyev, Nizami Gencevî’nin *Sırlar*

*Hazinesi* mesnevisinde ortaya koyduğu fikirlerin doruk noktasına *İskendername* mesnevisinde ulaştığını ifade eder: “Nizami’nin özlemini çektiği ve tutkuyla yücelttiği uyumlu toplumun somut tasvirini *Sırlar Hazinesi*’nde vermemiştir; belki de eseri yazarken bu sorumluluğun üstesinden gelmeye hazır değildi. İdeal toplum örneğini Nizami hayatının sonunda *İskendername*’de yaratabildi.” (Əliyev, R., 1981, s. 17).

Mesnevi yaratımının ikinci örneği olan *Hüsrev ve Şirin* mesnevisinde şair yalnızca *Məxzənül-əsrar*’ı değil, tüm eserlerini “sırlar hazinesi” olarak nitelendirir:

Benim hazinem var *Məxzənül-əsrar*,  
Boşuna çabanın ne anlamı var?  
Ama yoktur bugün dünyada bir kişi,  
Zevkten, eğlenceden uzak görünüşlü.  
(Nizami Gencevî, 1981, s. 13).

“*Sırlar Hazinesi*” yalnızca bir poetik metin değil, aynı zamanda evrensel ideallerin, hümanist düşüncenin ve adalet arayışının şiirsel manifestosudur. Nizami Gencevî bu eserde insan vicdanının sesini, hakkın kudretini ve zulümle uzlaşmaz tutumu öne çıkarır. Eserin sanatsal yapısı, çeşitli toplumsal-manevî çatışmalar üzerine kurulmuştur ve her bir karakter bu çatışmaların farklı boyutlarını yansıtır.

Eserde adaleti savunan zahid karakteri, kararlı duruşuyla öne çıkar: O, ölüm korkusunu dahi göze alarak hükümdarın karşısında gerçeği söylemeyi ahlaki bir borç kabul eder. Nizami, bu karakter aracılığıyla gerçek bilgelik anlayışını, zalim karşısında bile hakikati dile getirebilme cesaretinde bulur.

Diğer taraftan Sultan Sancar’a cesurca itiraz eden yaşlı kadın, yalnızca bireysel bir karşı çıkışın değil, halk iradesinin edebî ifadesidir. Onun sözlerinde hem analık bilgeliği hem de toplumsal adalet talebi yansır. Böylece kadın figürü, sosyal etkinliğin ve ahlaki direncin sembolüne dönüşür. Eserdeki bilge vezir de özel bir dikkat gerektirir. Baykuşların diliyle dile getirdiği düşüncelerinde, hükümdarların ilgisizliğini ve imar işlerine kayıtsızlıklarını keskin biçimde eleştirir. Bu karakter, devlet yönetiminde adaletin, halk refahının ve doğru siyasetin gerekliliğini vurgular.

Hacı karakteri ise bireysel-manevî saflığın ve toplumsal dürüstlüğün ifadesidir. Haram kazanç peşinde koşanların gerçek yüzünü ifşa eder ve insanları manevî arınmaya çağırır. Böylece Nizami, bu figür aracılığıyla helal emeğin ve dürüst yaşam biçiminin üstünlüğünü onaylar. Tuğla kesen ihtiyar ise halk emeğinin, sade insanın onur ve yiğitliğinin sembolüdür. Onun deneyimi ve hayat

felsefesi gençlere örnek olarak sunulur: Gerçek değer, mal-mülk bolluğunda değil; insanın helal emeğinde ve onurlu yaşamında gizlidir.

Eserin merkezinde yer alan lirik kahraman, tüm bu karakterleri birleştiren fikir hattını temsil etmektedir. Kahraman, yalnızca halka hizmet etmeyi, hakikati savunmayı ve manevi saflığı korumayı varlığının temel ilkesi olarak benimsemektedir.

*Sırlar Hazinesi*, insan ile iktidar, hak ile zulüm, vicdan ile tamah arasında süren mücadeleyi poetik bir şekilde aydınlatır. Farklı karakterlerin somutlaştırdığı bu mücadele, Nizami'nin hümanist bakışlarının zenginliğini ve çatışmaların çok katmanlı ve renkli doğasını ortaya koyar. Eser, edebi düşüncenin zirvesinde yer alan bir “vicdan mahkemesi” olarak hem döneminin hem de insanlık tarihinin adalet muhakemesini yansıtır.

*Sırlar Hazinesi* mesnevisinin yazımı, Nizami Gencevî'nin edebiyatında ve genel olarak dünya edebiyatında büyük bir edebi olay olması nedeniyle araştırmacılar eserin yazılma tarihi üzerinde ciddi şekilde durmuşlardır. Akademisyen Həmid Araslı ve Prof. Cəfər Cəfərov, Nizami Gencevî'nin bu mesneviyi 37 yaşında, yani 1178-1179 yıllarında kaleme aldığını belirtirken; Mübariz Əlizadə daha erken olarak 1170 yılının başlarını işaret eder; akademisyen Bertels ise 1173-1179 yılları arasında; Prof. Rüstəm Əliyev ise 1177 yılında yazıldığını ileri sürmektedir.

Prof. Xəlil Yusifli, *Sırlar Hazinesi*'nin yazılma tarihiyle ilgili görüşlerini şöyle ifade eder: “Nizami'nin ilk büyük hacimli eseri *Sırlar Hazinesi* mesnevisidir. Yakın ve Orta Doğu edebiyatında didaktik mesnevi türünün en değerli örneği olan bu eser, büyük şairin epik şiir alanındaki ilk yazınsal deneyimidir. Eser, hicri 570 yılında kaleme alınmıştır; Miladi takvime göre 1174-1175 yıllarına karşılık gelmektedir. *Azərbaycan Edebiyatı Tarixinin* birinci cildinde (Bakü, 1960) mekanik bir hata sonucu eserin 1170 yılının başlarında yazıldığı belirtilmiştir. Ne yazık ki, bu mekanik hata sonradan yazılan tüm eserlerde ve ders kitaplarında tekrarlanmıştır. Poemadaki

Beş yüz yetmiş yıl oldu, kalk, uyan,  
Güneş doğdu, meclise gel durmadan

beyti ve diğer bazı unsurlar, eserin 1174 yılı Ağustos'undan 1175 yılı Temmuz'una kadar olan dönemde yazıldığını doğrulamaktadır. Bazı yazma nüshalarda eklenen beyitler dikkate alındığında, eser 30 Eylül 1176 tarihinde tamamlanmıştır. Bu, muhtemelen eserin yazılmasından kısa bir süre sonra kopyalanan nüshalardan birinin tari-

hidir.” (Yusifli, X., 2004, s. 7-8).

Azerbaycan edebiyatının benzersiz siması Nizami Gencevî'nin ilk poetik örneğini Sənai Qaznavî'nin ünlü *Hədiqətül-həqiqə* eserine nazire olarak yazması, edebî bir tesadüf değil; aksine büyük geleneğin devamı ve edebî mirasa yaratıcı bir yaklaşımın göstergesidir. Bu adım, Nizami'nin kendisinden önceki hümanist şiir deneyimini derinlemesine öğrenip özüyle bütünleştirdiğini ve söz konusu geleneğe kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Şair, seleftinin eserine göndermede bulunan bir ad seçerek, kendi eserinde de aynı ideya-estetik düzlemde söz söyleme niyetini ortaya koymuş, bazı felsefi görüşleri paylaşmıştır. Ancak Nizami yalnızca onaylamakla yetinmemiş; çeşitli konu ve hikâyeleri özgün bir biçimde işleyerek yenilikçi bir yaklaşım sergilemiştir. Bu durum, onun mevcut geleneği körü körüne taklit etmediğini, aksine edebî düşüncüyü yeni içerik ve biçim arayışlarıyla zenginleştirdiğini göstermektedir.

Örneğin, “Sultan Mahmud ve kadı” ile “Sultan Sancar ve kadı” hikâyelerinin karşılaştırılması, Nizami'nin edebî diyalog yöntemini açık bir şekilde ortaya koyar. O, Sənai'nin öne sürdüğü etik ve toplumsal yaklaşımlara yanıt niteliğinde yeni bir edebî ortam yaratır, hikâyeye farklı bir bakış getirir ve insanın manevi değerlerini daha derin biçimde aydınlatır. Bu yaratıcı yaklaşım, Nizami'nin yalnızca kendi döneminde değil, genel olarak Doğu şiirinin gelişiminde de yenilikçi bir konum aldığını doğrular. Böylece, onun ilk mesnevisinin Sənai mirasıyla ilişkisi hem geleneğe bağlılığın hem de edebî-felsefi düzlemde tartışmacı ve bağımsız yaklaşımın somut örneği olarak değerlendirilmelidir.

Nizami Gencevî'nin ideali, tüm insanlığa ve insana olan sevgidir. Evreni ve insanlığı sevmek, bireyi sevmekle başlar. Bireyi sevmeyen insan, insanlığı ve milleti de sevmez. Bu yüksek amaçlara ulaştığı için, yeteneksizlerin kaleminde eğlenceye ve övgüye dönüşmüş şiir, Nizami ilhamında yeniden doğmuş ve ebediyet kazanmıştır. Dahi mütefekkir, kendisinden önceki saray edebiyatının çoğu zaman sadece bir avuç hükümdara, padişahlara ve servet sahiplerine hizmet eden büyüsünü kırmış, şiiri halkın kullanımına açmış ve sonuç olarak insan merkezli bir şiir ortaya koymuştur. Bu özellikleri nedeniyle, dünya filozofları, mütefekkirleri ve doğu araştırmacıları Nizami Gencevî'nin şiirini devrimci bir şiir olarak nitelendirmişlerdir. Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Şairi ve edebiyat araştırmacısı Xəlil Rza Ulutürk, *Bədii Sözün Tanrısı* makalesinde şunları yazmaktadır:

*“Sırlar Hazinesi”ni tercüme edip bitirdikten sonra anladım ki,*



Nizami Gencevî için başlıca mesele insan uğruna verilen mücadeledir. İnsan uğruna verilen mücadele, onun tüm eserlerinden, yağmur sonrası gökyüzünde beliren gökkuşağı gibi geçip gitmektedir. Nizami Gencevî'ye göre insan dünyanın en şerefli varlığıdır. Diğer varlıklardan farklı olarak Allah ona akıl vermiştir. Bu nedenle o bahtiyardır ve tüm yaratılmışların hayatından sorumludur. Zira insan, bu canlı-cansız yaratılmışlardan bağımsız yaşayamaz.” (Ulutürk, X.R., 1988, s. 78).

Yazar, Nizami Gencevî'nin *Sırlar Hazinesi* mesnevisinden alıntıladığı aşağıdaki beyitlerle düşüncesini desteklemektedir:

Ey gökler kadar yüce, değerli insan!  
Nazını çeker bu yer, bu gök, bu kainat.  
Hiç haberin var mı sesin nereye ulaşır?  
Zannettiğinden çok daha yüce yerlere!  
Sen dünya çayırında biraz zayıf, nefes darlığı olan birisin,  
Ama en çevik ceyran bile seninle yarışamaz.  
Tüm canlı yaratıklar senin askerindir,  
Onlar ağlarına takılmış kuşlar, kafes kuşlarıdır.  
Üstlerinde sen hüma kuşu gibisin,  
Yerinde otur, az ye, onları incitme.  
(Ulutürk, X.R., 1988, s. 78).

Nizami Gencevî'nin *Sırlar Hazinesi* mesnevisi Doğu'da büyük bir yankı uyandırmış ve Doğu'nun önde gelen mütefekkirleri eserine yanıtlar yazmışlardır. Akademisyen Həmid Araslı şöyle yazar:

“*Sırlar Hazinesi*’ne yazılmış yanıtların tamamı, Nizami Gencevî'nin yazdığı eserler gibi makalelerden oluşmakta ve yapısal olarak da Nizami'ye benzemektedir. Hatta bu eserlerin adları da Nizami'nin eserleriyle kafiyevidir.” (Araslı, H., 1981, s. 12)

Bu tür eserler arasında *Mətləül-ənvār*, *Rövizətül-ənvār*, *Məşhədül-ənvār*, *Məzhərül-əhrar*, *Töhfətül-əhrar*, *Mənzərül-ənvār*, *Heyrətül-əhrar* ve *Mənzərül-ənvār* sayılabilir. Şarkın büyük mütefekkirleri olan Emir Hüsrev Dehlavi, Abdülrahman Cami ve Ali Şir Nevâî gibi isimler, Nizami Gencevî'nin fikirlerinin yayılmasında önemli rol oynamış ve Nizami etkisiyle kaleme aldıkları eserler için birçok nazire üretmişlerdir.

Özbek edebiyatında Nizami'ye yazılan ilk yanıtlar arasında XIV. ve XV. yüzyıl başlarında Heydər Hərezmî'nin ismi öne çıkar. Hərezmî, Özbekçe yazdığı eserinin önsözünde şöyle belirtir:

“O zaman çok heyecanlıydım. Nizami Gencevî merhametli elleriyle kapıyı açıp içeri girdi. Ayaklarına kapandım. Lütf ile elimden tutup kaldırdı ve ‘Dur!’ dedi. Bugün, zaman Türklerin zamanıdır. Yüksek sesle türkçe söyle! Sazını akort et, sevgiyle kopuzunu eline al,

türk ezgisi yarat! Şiirde benim yolum hoş ve gül gibi faydalıdır. Ben yazdığım çizgiyle kalemimi kullanayım! Ben geçmişe adım atayım!" (Araslı, H., 1981, s. 14)

Görüldüğü üzere, Nizami Gencevî "Benim yolumla git" demektedir. Bu yol, dahi Nizami'nin kendi ulaştığı ve sonrasında insanlığa, Türk dünyasına ve Müslüman alemine miras bıraktığı özel ilahi nizami temsil eden bir yoldur. Akademisyen Rafael Hüseyinov'un ifadesiyle bu yol, birleştirici, kavuşmayı sağlayıcı ve dayanışmayı teşvik eden bir yoldur (Hüseyinov, R., 2021, s. 327).

Nizami Gencevî ile hayali bir karşılaşma, büyük Özbek şairi ve mütefekkeri Ali Şir Nevâî'nin eserlerinde de görülür. Nevâî, Nizami Gencevî ile hayali karşılaşmasını *Xəmsə*'nin sonunda tasvir etmiş ve Nizami'nin *Məxzənül əsrar* mesnevisinden etkilenerek kaleme aldığı *Heyratül-əbrar* mesnevisinde Nizami'nin yolundan gitmiştir.

Nizami Gencevî'nin *Məxzənül əsrar* mesnevisi, Osmanlı edebiyatında da büyük etki yaratmış ve bu alanda birçok nazire üretilmiştir.

"Nizami-i Gencevî'nin *Mahzenü'l Esrâr*'ı, hem Fars hem de Türk edebiyatında birçok nazireye konu olmuştur. Nazire, edebiyat sözlüklerinde, 'bir şairin manzum bir eserine, başka bir şairin aynı vezin ve kafiye yazdığı benzer şiir' olarak tanımlanır. Nizami-i Gencevî'nin bu dini ve ahlaki içerikli mesnevisi Osmanlı sahasında da büyük önem görmüş; esere hem Türkçe hem Farsça birçok nazire yazılmış ve hatta nazire yazmak bir gelenek hâline gelmiştir. Bu nazirelerden bazıları şunlardır: Ali Şir Nevâî (ö. 906/1501) – *Heyratül-əbrar*; Bursalı Rahmî (ö. 975/1567-68) – *Gül-i Sad-Berg*; Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582) – *Gülşen-i Envâr*; Bursalı Cinânî (ö. 1004/1595) – *Riyazü'l Cinan*; Nev'izâde Atâî (ö. 1045/1635) – *Nefhatü'l Ezhâr*; Âli Mustafa Efendi (ö. 1008/1600) – *Tuhfetü'l Uşşâk*. Bu geleneğin halkalarından biri de, X/XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hâkimiyeti altındaki Bağdat'ta yaşamış olan şair Şemsî Bağdâdî tarafından kaleme alınan *Manzar-i Ebrâr* mesnevisidir." (Karakütük, S., 2024, s. 27)

Akademisyen Həmid Araslı da, Nizami Gencevî'nin *Sırlar Hazinesi*'nin Türk edebiyatındaki etkisini ve araştırılmasını ele alırken şöyle yazar:

"*Sırlar Hazinesi* eseri Türk okuyucular tarafından da büyük bir sevgiyle karşılanmıştır. XIV. yüzyılda tanınmış Türk şairi Gülşehrî, kendi eseri *Məntiqü't-Teyr*'de İran-Tacik şairi Sâdî Şirâzî'nin (1184-1295) diliyle Nizami'nin *Sırlar Hazinesi*'ni ölümsüz bir sanat eseri olarak çok yüksek bir takdirle değerlendirmiş ve bu bağlamda



eser yazan önemli Doğu şairlerinin adlarını zikretmiştir." (Araslı, H., 1981, s. 14)

XVI. yüzyılda Yəhya Bey'in *Gülşenül-ənvâr* ve *Gəncineyi-raz* eserleri de Nizami Gencevî'nin *Sırlar Hazinesi* mesnevisine nazire niteliğindedir. *Sırlar Hazinesi*, 1594 yılında Türk şairi Şem tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yorumlanmıştır (s. 12-13).

Günümüz Türk akademisyenleri, aydınları ve okuyucuları Nizami Gencevî'yi yeniden tercüme etmekte, okumakta ve araştırmaktadır. XX. yüzyıl Türk akademisyeni Nuri Gencosman, *Məxzənül əsrar* mesnevisini nesir hâlinde Türkçeye aktarmıştır.

En güncel dönem açısından ise, Türkiye'deki Azerbaycan Büyükelçiliği'ne bağlı Azerbaycan Kültür Merkezi'nin projeleri ve desteğiyle, *Sırlar Hazinesi* mesnevisi Atatürk Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Nimet Yıldırım tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Dərgah* yayınevi tarafından basılmıştır.

2019 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından yürütülen "Azerbaycan Kitaplarının Dünyada Tanıtılması Projesi" kapsamında, Yurtseven Şen Nizami Gencevî'nin *Xəmsə*'sinde yer alan eserlerden biri olan *Sırlar Hazinesini* modern Türkiye Türkçesine uyarlamıştır. Bu yayımlama, Xəlil Rza Ulutürk'ün Azerbaycan Türkçesine yaptığı çeviri esas alınarak hazırlanmış ve İstanbul'da Zengin Yayıncılık tarafından basılmıştır.

Nizami Gencevî'nin *Sırlar Hazinesi* eserinin Azerbaycan Türkçesine yapılan ilk filolojik çevirisi tanınmış akademisyen Prof. Rüstəm Əliyev tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, eserin edebi-poetik ruhunu ana dilimizde daha eksiksiz yansıtmak amacıyla XX. yüzyılın önde gelen şair ve edebiyatçıları – Süleyman Rüstəm, Abbasəli Sarovlu, Xəlil Rza Ulutürk, Xəlil Yusifli ve Mir Cəlal Zəki – mesneveyi poetik olarak çevirmiş ve edebiyat ortamına kazandırmışlardır.

Bu çeviriler yalnız metni Azerbaycan okuyucusuna anlaşılır hâle getirmekle kalmamış, aynı zamanda Nizami şiirinin estetik zenginliğini, edebi betimleme inceliklerini korumak ve milli edebiyat geleneğiyle bütünleşik bir şekilde sunmak açısından önemli bir değer taşımaktadır. Böylelikle, hem filolojik hem de poetik çeviriler birbirini tamamlayan bilimsel-edebi bir olgu olarak, klasik mirasın Azerbaycan'da incelenmesi ve geniş okuyucu kitlesine ulaştırılması sürecinde önemli bir aşama teşkil etmiştir. Belirttiğimiz akademisyenlerden Prof. Xəlil Yusifli ise *Sırlar Hazinesi* mesnevisini Nizami Gencevî'nin yazdığı veyin ve bahrine uygun olarak ilk kez Gence'de tercüme edip yayımlamıştır.

## Ədəbiyyat

- Araslı H. "Sirlər Xəzinəsi". Bakı, "Elm", 1981. Ön söz.
- Allahverdiyeva Z. "Ədəbiyyat" qəzeti. 05.11.2024. səh-7.
- Əliyev R. "Nizami Gəncəvi və onun "Sirlər xəzinəsi" poeması", Bakı, Yazıçı 1981, Ön söz. Səh-17
- Nizami Gəncəvi "Sirlər Xəzinəsi", "Elm və təhsil", Gəncə 2011. s-60
- Nizami Gəncəvi "İsgəndərnamə", "Elm və təhsil", Gəncə 2011. S-33
- Hüseynov R. "Xalqları və millətləri birləşdirən Nizami Gəncəvi ülgüləri". "Nizami Gəncəvi klassik və müasir tədqiqatlarda". Bakı, "Elm və Təhsil", 2021. S- 327
- Karakütük S. "Osmanlı sahasında yazılmış bir Mahzenü'l Esrar naziresi: Şemsii Bağdadinin Manzar-i ebrar mesnevisi", "Doğu araştırmaları", 2024, N-1.s-27
- Muxtarov Ə. "Nizami Gəncəvi obrazı bədii ədəbiyyatda". Gəncə, "Elm" 2021. S-46
- Ulutürk X.R. "Bədii sözün tanrısı". "Nizami Gəncəvi-lirika, "Sirlər xəzinəsi", "Şərəfnamə". Ön söz. Bakı, Yazıçı. 1988. S-4-5
- Yusifov X. "Nizaminin lirikası", Bakı, "Elm", 1968.s-8.
- Yusifli X. "Nizami Gəncəvi və onun "Sirlər xəzinəsi" poeması". "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Lider" 2004, Ön söz.

## A Study of Nizami Ganjavi and his Mesnevi 'Makhzan Al-asrar': Analysis, Theme, and Idea

Alimukhtar Mukhtarov<sup>1</sup>

### Abstract

Although more than 800 years separate us from the time in which Nizami Ganjavi lived and composed his works, the themes he addressed regarding his national identity remain as bright as the sun and as clear as the sky even today. In his immortal *Khamsa*, regardless of who attempted to intervene in different periods, the verses – born of his sleepless nights – did not and will not allow the distortion of his nationality, homeland, or

<sup>1</sup> Alimukhtar Mukhtarov – Associate Professor, Deputy Chair for Scientific Affairs Azerbaijan National Academy of Sciences-Ganja Branch PhD in Philology.

E-mail: nizamicenter1141@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7117-2163

For citation: Mukhtarov, A. 2025. "A Study of Nizami Ganjavi and his Mesnevi 'Makhzan Al-asrar': Analysis, Theme, and Idea". *Uzbekistan: Language and Culture* 3: 86 – 99.

worldview. This is because Nizami Ganjavi's works, with their universal reflections that transcend religious and political boundaries, are in fact the voice of the Azerbaijani Turkic people and of Ganja, the city that was his homeland and cultural space.

Although Nizami Ganjavi began his literary career with lyrical poems, he became renowned in Azerbaijani, Eastern, and Western literature as a master of the *mathnawi* form. His status as a great master of *mathnawi* poetry can be observed both in the meanings contained in his works and in the recognition by his successors. *The Treasury of Mysteries* opened a new chapter in Eastern literature. Although religious-philosophical themes occupy a significant place in this work, several of the core humanist ideas that he would later elaborate in his subsequent epics are introduced here for the first time.

**Key words:** *Nizami Ganjavi, Khamsa, Makhzan al-Asrar, mathnawi.*

### References

- Araslı H. "Sirlər Xəzinəsi". Bakı, "Elm", 1981. Ön söz.
- Allahverdiyeva Z. "Ədəbiyyat" qəzeti. 05.11.2024. səh-7.
- Əliyev R. "Nizami Gəncəvi və onun "Sirlər xəzinəsi" poeması", Bakı, Yazıçı 1981, Ön söz. Səh-17
- Nizami Gəncəvi "Sirlər Xəzinəsi", "Elm və təhsil", Gəncə 2011. s-60
- Nizami Gəncəvi "İsgəndərnamə", "Elm və təhsil", Gəncə 2011. S-33
- Hüseynov R. "Xalqları və millətləri birləşdirən Nizami Gəncəvi ülgüləri". "Nizami Gəncəvi klassik və müasir tədqiqatlarda". Bakı, "Elm və Təhsil", 2021. S- 327
- Karakütük S. "Osmanlı sahasında yazılmış bir Mahzenü'l Esrar naziresi: Şemsii Bağdadinin Manzar-i ebrar mesnevisi", "Doğu araştırmaları", 2024, N-1.s-27
- Muxtarov Ə. "Nizami Gəncəvi obrazı bədii ədəbiyyatda". Gəncə, "Elm" 2021. S-46
- Ulutürk X.R. "Bədii sözün tanrısı". "Nizami Gəncəvi-lirika, "Sirlər xəzinəsi", "Şərəfnamə". Ön söz. Bakı, Yazıçı. 1988. S-4-5
- Yusifov X. "Nizaminin lirikası", Bakı, "Elm", 1968.s-8.
- Yusifli X. "Nizami Gəncəvi və onun "Sirlər xəzinəsi" poeması". "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Lider" 2004, Ön söz.